

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

XIII НАУКОВО-ОСВІТНІЙ СЕМІНАР ім. РОБЕРТА КУВАЛЕКА «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ТА СХІДНІЙ ПОЛЬЩІ»

22–27 жовтня 2023 р. відбувся XIII науково-освітній семінар ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту в Західній Україні і Східній Польщі», організований у співпраці УЦВІГ і осередку «Брама Гродьська – Театр NN» за фінансової підтримки Claims Conference і American Jewish Committee.

Шість повноцінних робочих днів, проведених у плідних теоретичних, практичних та екскурсійних заняттях. Група відвідала місця пам'яті й меморіали на теренах трьох колишніх таборів смерті, задіяних в операції Рейнгард. Ушанувавши пам'ять жертв (зокрема численних жертв із теренів України), група мала змогу обмінятися досвідом викладання травматичної теми історії Голокосту з використанням найсучасніших методичних інструментів.

Окрім меморіалів, учасниці групи відвідали екскурсії т. зв. єврейськими місцями у Львові та чотирьох польських містах: Люблін, Замості, Влодав і Хелмі, значну частину населення яких до Другої світової війни становили євреї. Семінар видався насиченим і дуже вдалим, особливо зважаючи на те, що в часи сучасної російської агресії УЦВІГ вдалося відновити цей проект, що призупинився через пандемію. Після повернення додому учасниці анонімно ді-

Учасники науково-освітнього семінару

лилися враженнями (що вдалося, а що – не зовсім), заповнюючи анкету.

Ольга Лімонова,
координаторка напрямку формальної освіти УЦВІГ

Учасники семінару біля історичного музею, м. Хелм

Пропонуємо ознайомитися із враженнями учасників, що були узагальнені у вигляді відповідей на три запитання.

Напишіть, будь ласка, які аспекти/сесії семінару ви вважаєте найбільш корисними і чому.

- Вдале поєднання теорії і практики. Семінар дає змогу побачити, як можна використати набуті знання і досвід безпосередньо у своїй діяльності.
- Ознайомлення з можливостями використання інтернет-ресурсів відвіданих установ, музеїв, меморіальних комплексів. Захід створив можливість розвитку історичної емпатії його учасників. Ознайомлення з політикою пам'яті в Польщі.
- Можливість безпосереднього відвідування місць пам'яті, спілкування з фахівцями, ознайомлення із методикою роботи з історичним матеріалом.
- Найбільш корисним вважаю ознайомлення з розмаїттям концепцій і варіантів вшанування меморіальних місць, без пафосу, без надриву, зате з великою кількістю опрацьованого фактичного матеріалу, особистих історій.
- Найбільш корисними є екскурсії до таборів смерті, саме через емоційний стан відбулося глибоке занурення в тему, а окремі історії, спогади, щоденники доповнювали цілісність картини.

Напишіть, будь ласка, що вам не сподобалось під час семінару, ваші зауваження та пропозиції.

- Варто передбачити годину вільного часу щоденно, бо дуже насичений процес і часом треба просто перезавантажити мозок.
- Бажано мати в останній день трохи вільного часу, щоб побути на самоті, погуляти містом, поспостерігати за життям місцевих людей.

Як ви плануєте використати отриманий досвід?

- Практикуватиму форми роботи, які побачила і про які почула, на своїх уроках. Використаю матеріали, підготувавши презентації для уроків і позакласних заходів, зокрема присвячених вшануванню пам'яті жертв Голокосту.
- Організуватиму дослідницько-пошукову роботу зі школярами.
- Під час викладання історії, зокрема тем, пов'язаних із Голокостом і геноцидними практиками тоталітарних режимів, використовуватиму досвід використання музеїв не лише як місць пам'яті, а і як освітнього простору. Акцентуватиму на виробленні емпатії, критичного мислення, олюдненні історії. Запам'ятався меседж «Кожна жертва має ім'я» — усвідомлення масштабів трагедії через персональні історії.

Пропонуємо вашій увазі відеюки Тетяни Гуцук, Олени Савицької і Оксани Ундерко.

***

Час розподілив емоції по полицях — тепер ними можна (і потрібно!) поділитися з вами.

Мала честь представляти Рівненщину на міжнародному науково-освітньому семінарі ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі» (Львів — Люблін), 22–27 жовтня 2023 р. Семінар організував і провів Український центр вивчення історії Голокосту

Екскурсію проводить Ева Конер

(УЦВІГ). З вашого дозволу пропоную окремі актуальні дописи та цитати.

Львівська частина семінару (лекції А. Подольського, В. Москалець, Т. Назарука, практикум О. Лімонової):

Пам'ять — це поле битви.

путін має політичний страх перед українцями.

Символіку днр/лнр почали виготовляти у 2006 р.

росія отруїла пам'ять про Другу світову війну.

рашизм — геноцид українських громадян.

Урбіцид — тотальне знищення росією українських міст і містечок.

Ми рефлексуємо про війну під час війни. Це важливо!

Р. Кувалек: «Для українців свобода цінніше за золото».

Коли світова цивілізація не може дати єдину відповідь агресору, тоді другий терорист теж підніме голову.

Фінів прийняли в НАТО за 24 години — у них нульовий рівень корупції.

Один із переможців Другої світової війни — злочинець, якого не засудили у Нюрнберзі.

Ті євреї, які пережили Голокост, не пережили рашизму.

...Наш колега із Маріуполя, який перебував у полоні рашистів, згадував, як вивчення досвіду виживання євреїв у часи Голокосту допомогло йому пережити ці десять днів пекла...

Наступною частиною семінару було відвідування Меморіального музею Белжець, де реалізовувалась операція «Рейнгард»...

Операція «Рейнгард» — кодова назва державної програми Третього райху щодо систематичного винищення євреїв і циган. Із липня 1942 р. до жовтня 1943 р. в трьох таборах смерті (Белжець, Собібор і Трєблінка) було вбито понад два мільйони євреїв і близько 50 тисяч циган із генерал-губернаторства (Варшава, Люблін, Краків і Галичина).

Белжець розпочинав свою роботу в 1940 р. як табір праці (і ця інформація стане для тисяч людей пасткою).

Коли постало питання вбивства сотень тисяч євреїв, зокрема жінок і дітей, було вирішено, що газові камери для цього підійдуть найоптимальніше, оскільки вони давали велику кількість смертей і позбавляли нацистів «моральних» мук під час розстрілів.

Метод убивства газом нацисти запозичили у СРСР, вони використовували мотори від танків і підводних човнів.

Центром убивства польських і галицьких євреїв мало стати білоруське місто Могильов, але відсутність мережі залізниць дала йому можливість уникнути такої ролі.

Наглядачами у таборі (т. зв. «вахманами») ставали радянські полонені солдати через тотальний голод і страх.

Євреїв транспортували з територій гетто, постійно задаючи побоїв палицями та батогами за їх «рахунок» (пограбоване майно); на вокзалах людей роздягали (щоб запобігти втечам) і заганяли у товарні вагони по 80–100 осіб, без хліба та води (дорога могла тривати декілька днів), щоб довести євреїв до такого стану, коли вони будуть безсилі для опору.

Жінка з Варшави пригадувала: «На станції зупинився потяг, вийшли багато одягнуті люди (австрійські євреї), і одна пані запитала у мене: “Чи далеко ще їхати до курорту Белжець?”».

Найбільше спроб втечі з таких транспортів робили галицькі євреї, які мали більший досвід боротьби за життя в умовах совєцького режиму.

Перші вбивства в Белжеці сталися 17 березня 1942 р. Щоденно в таборі вбивали близько 15 тисяч в'язнів.

Щонайменше 434 500 євреїв (головно з теренів Західної України) страчено в Белжеці, і невідома кількість поляків, українців і циган. Лише два (!) євреї пережили Белжець: Рудольф Редер і Хаїм Гершман, однак їм НИХТО не хотів вірити. Усі, хто чув інформацію про масові вбивства у Белжеці, відмовлялися всерйоз сприймати почуте.

Коли Ян Карський, учасник польського Руху Опору, наводив факти про масове знищення людей у Белжеці американським чиновникам, то вони відповідали: «Ми не кажемо, що Ви брешете. Ми не можемо Вам повірити. У цьому полягає різниця».

Курту Гернштайну, «єдиному німцеві в історії, який хотів розповісти про Белжець», не вірили ні священники, ні шведи, ні голландці...

«Одну українку випадково загнали у вагони, і лише в таборі вона показала свої документи, які доводили її особу. На це вахман відповів: “Ти бачила це місце — ти маєш померти”...».

Декілька годин життя у Белжеці можна описати так: прибув транспорт; вихід із вагонів під ударами палиць; проведення селекції (діти, жінки, старі й чоловіки — окремо); першими в газових камерах знищували чоловіків, щоб унеможливити бодай найменший спротив; жінок і старих людей розстрілювали недалеко від рампи, дітей просто закопували живими, економили газ і кулі...

Приречених труїли газом, закопували у ямах, досипаючи вапно, а коли трупи «спливали» на поверхню, — їх палили, перемелювали кістки і ховали в землю уже попіл. Такою була смерть у ХХ столітті...

Про Белжець на Нюрнберзькому процесі згадував Гьосс, комендант Аушвіцу, однак комісія на це не зважила...

Європейські історики довгий час роздумували над тим, чому інтелектуальна нація (німці) вбиває інтелектуальний народ (євреїв). Смерть простих українських селян у 1933 р. від голоду їх не цікавила...

Коли табір смерті Белжець розібрали, поляки почали на його території масово шукати золото, і після війни село Белжець неабияк розбудувалось на єврейському знайденому золоті...

Сьогодні ми намагаємося вижити у війні з росією.

Яка тонка межа людської пам'яті...

У 2004 р. було відкрито Меморіальний музей Белжець.

Залізничні шпали і рельси символізують вагон із приреченими і багаття для спалювання тіл.

Бруківку, яка веде вглиб Меморіалу, зібрано з усіх міст Польщі та України, звідки людей везли на смерть.

«Поле смерті» — це 200 тисяч тонн шлаку, як символ спалених тіл, як земля, на якій було вчинено неприкритий злочин.

На території Меморіалу проростають конвалії, їх не ви-полюють, вони є пам'яттю про загиблих дітей.

«Щілина», що веде вглиб музею, — єдине місце, де не знайшли людських кісток (припускають, що це могла бути дорога до газових камер).

На глибині 5 метрів ми бачимо Стіну Плачу зі словами «Земле, не ховай моєї крові, аби крик мій не припинявся».

Тут само на кам'яних стінах висічено 120 поширених єврейських імен чоловіків і жінок, це символ однієї великої могили.

Уздовж периметра Меморіалу розміщено таблички усіх міст, звідки прибували приречені на смерть люди.

Окрім нашої групи з України, ми бачили багато інших відвідувачів. Дітей до 14 років не допускають. Вхід до Меморіалу — безкоштовний.

На виході ми читаємо слова: «У цьому транспорті я, Єва, з своїм сином Авелем. Якщо побачите мого старшого сина Каїна, то повідомте йому, що я...».

Майданек...

«Перед брамою до пекла я стою як вкопаний... І думаю про людей, які тут померли» — слова 15-річного хлопця, який відвідав цей концтабір.

Спершу Майданек було розраховано на 50 тисяч в'язнів, на початку 1942 р. розширено, місткість табору зросла в п'ять разів. В'язні працювали у різних майстернях.

Першими бранцями були 2 тисячі радянських полонених, які до жовтня 1941 р. померли всі від голоду, холоду і хвороб.

Через Майданек пройшло близько 300 тисяч в'язнів із 26 держав, з-поміж них багато євреїв, поляків, значну кількість також становили українці, росіяни і білоруси (здебільшого радянські військовополонені). Вважають, що у таборі було вбито 80 тисяч осіб.

У бараках, розрахованих на 250 осіб, тіснилося майже вдвічі більше людей.

Для введення людей у стан повної апатії застосовували «сурову» дисципліну: 3-4 години під дощем в'язні надягали і знімали кашкети.

Тут помирали в'язні з Франції, Данії, Люксембурга, подалі від доскіпливих очей західної спільноти.

Експерсія територією Меморіалу на місці колишнього нацистського табору Майданек (м. Люблін)

Відвідання Меморіалу на місці колишнього нацистського табору Собібор

Після смерті людини у Майданеку писали листи рідні, повідомляли про смерть від недуги і пропонували (за гроші) переслати додому «прах» померлого.

У меморіалі табору розміщено 900 тисяч пар взуття (з Собібору і Белжеця), тут в'язні їх мали сортувати.

Декілька років тому хтось із відвідувачів пошкодив решітки і вкрав декілька пар табірних взуття.

Історики знайшли листи паперу, на яких ув'язнені писали сечею.

Людей почали винищувати в газових камерах у 1942 р.

Тіла удушених спалювали і тим попелом «удобрявали» табірні городи, на яких вирощували овочі для в'язнів... Пізніше людський попіл із території табору зберуть в одному великому кургані.

Над меморіалом є напис: «Наша доля є пересторогою для вас». Але ми бачимо, що «ніколи знову» не працює...

В останній день науково-освітнього семінару ім. Роберта Кувалека ми були одними з перших відвідувачів оновленого Меморіалу табору смерті Собібор.

Собібор – концентраційний табір, організований нацистами поруч з українським селом Собібор (сьогодні в Польщі), на сучасному польсько-українському кордоні. Околиці Собібору межують із північною частиною Волинської області і прилягають із заходу до національного заповідника «Шацькі озера».

Табір діяв із травня 1942 р. до жовтня 1943 р. Тут було вбито близько 250 тисяч євреїв із Голландії, Чехії, Словаччини, Франції, СРСР.

На території табору було розкопано більше ніж 60 тисяч предметів – годинники, посуд, прикраси, іграшки, ключі від будинків, ножиці тощо). Вони розміщені в Меморіалі в 60-метровій експозиції.

Приречених людей у таборі смерті зустрічав оркестр, упорядковані доріжки, квіткові клумби і промовець, який красномовно переконував їх у тому, що вони прибули до тимчасового табору праці, а для подальшого працевлаштування їм потрібно лише пройти селекцію і дезінфекцію.

У Собіборі для табірних персоналу було побудовано боулінг, казино, різні господарські споруди.

У восьми газових камерах за один раз нацисти труїли газом близько 500 людей.

Для вбивства використовували вихлопні гази з танкового двигуна, процес смерті тривав 20-30 хвилин.

Есесівців Собібору було притягнуто до відповідальності лише в 1960-х роках.

На території розміщено 6 тисяч каменів із білого мармуру, кожен камінь символізує одну жертву.

До місця масових поховань веде Алея, що складається з 400 «особистих» каменів пам'яті, на яких позначені імена замордованих людей, дітей і цілих родин.

Люди з навколишніх сіл удавали, що не знають про табір смерті. Так само сьогодні багато країн вдають, що не знають про вбивства українців...

Дякую щиро моїм колегам, друзям з Українського центру вивчення історії Голокосту за запрошення. Це був мій перший закордонний семінар, суто «жіночий», дуже емоційний.

Заздрю полякам, адже Польща робить великий внесок у розвиток політики пам'яті! В Україні національну історію досліджує суспільство, недержавні наукові інституції, ЗМІ. Час долучитися й державі!

Чи має Україна грошовитих людей, які б могли вкласти свої капітали у вивчення тематики Голодомору-геноциду? Грошовиті є, але зацікавлених і свідомих патріотів обмаль. Вчимося у єврейської спільноти любити себе і свою історію!

Ми говоримо не тільки про євреїв. Ми знаємо про трагедії вірмен, ромів, татар. Тепер – українці. Хто наступний? Чому?

Особисто я тепер по-іншому сприймаю слово «транспорт»...

Після Перемоги ми зобов'язані увіковічнити пам'ять замордованих рашистами українців у Бучі й Оленівці, в Маріуполі й Ірпіні, в Бахмуті й Щасті...

Німецька молодь завжди знає, куди вона приїхала, що тут відбувалося, знає про поведінку в таких місцях.

На жаль, працівники меморіалів не можуть пригадати, коли вони бачили тут росіян.

Людина здатна на все. У кожного з нас є темрява...

Тімоті Снайдер писав, що після Другої світової війни «ми змінилися менше, ніж думаємо»...

Тетяна Гуцук, учасниця семінару,
вчителька історії Оженинського ліцею імені Тараса Шевченка

***

Подорож до нової країни — це завжди захопливо, а коли це освітня подорож — ти очікуєш отримати нові знання і досвід, а тим більше якщо це семінар УЦВІГ, то ти точно впевнений, що все буде на найвищому рівні. 22–27 жовтня 2023 р. я була учасницею міжнародного науково-освітнього семінару ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі». Програма семінару була достатньо насиченою, передбачала теоретичні, практичні заняття, навчальні візити та екскурсії містами України та Польщі.

Наш семінар розпочався у прекрасному місті Лева, і як завжди відкривав його п. Анатолій Подольський, який ознайомив учасників з особливостями трагедії Голокосту на теренах Західної України та Східної Польщі. Також у цей день відбулося практичне заняття п. Ольги Лімонової, де ми могли ознайомитися з окремими життєвими історіями євреїв Західної України, що змогли вижити після трагедії Голокосту. Проаналізувавши всі аспекти, що вплинули на стратегії виживання цих людей, ми створили ментальну карту, детально опрацювавши подані матеріали. Година практичного заняття промайнула непомітно. Саме такі форми роботи є найцікавішою формою співпраці й навчання, допоможуть учням усвідомити усю трагічність Голокосту, через історії окремих людей і їхніх родин. Завершився перший день семінару екскурсією п. Ольги Педан-Слепухіної єврейським Львовом. Пані екскурсовод достатньо яскраво розповіла нам про життя, побут, культуру і традиції євреїв довоєнних часів, а також окупацію Львова, створення гетто і життя євреїв уже в часи Другої світової війни.

Неабиякий слід у пам'яті залишиться після екскурсійної частини по місцях колишніх таборів смерті Белжець і Собібор та концентраційного табору Майданек на території околиць м. Люблін. Неможливо описати усі ті емоції, які ти відчуваєш на місцях моторошних трагедій, неможливо описати усі ті думки, які є в голові, але під час екскурсії ти розумієш, що меморіалізація цього місця пам'яті настільки комплексна і глибока, що рефлексувати над побаченим можна нескінченно довго. І головне, що все це зроблено, щоб ушанувати пам'ять убитих і розуміти, наскільки важливо не допустити більше подібного. Важлива частина цих місць пам'яті — це музейні виставки і експонати, що вражають своєю масштабністю і водночас деталізованим і особистісним підходом. У кожній експозиції про певну подію або явище Голокосту в музеї є обов'язковим висвітлення особистих історій його учасників — чи катів, чи жертв. Через споглядання і вивчення сімейних або приватних фото, особистих речей, предметів побуту, дитячих іграшок ми якнайсильніше занурюємося в тему трагічності минувших подій, розуміючи те, що це одні люди вбивали інших людей заради амбіцій однієї людини!

Найбільше вражає професійність екскурсоводів, логічність підбору експонатів, розташування залів і технічні інновації, якими насичений музейний простір.

Також важливим аспектом є організація освітніх заходів, екскурсій для школярів. Особлива методика і підхід музейників до висвітлення такої чутливої і моторошної теми. Це нагтовхує на переосмислення ролі музеїв і меморіалів у навчальному процесі.

Ще одним відкриттям для мене було знайомство з громадською інституцією м. Люблін — «Брама Гродська — Те-

атр NN». У приміщенні «Брами» виставлено різноманітні експозиції сімейних і громадських фото єврейського життя у довоєнний час. Також цікавими є зали, присвячені єврейському кварталу в м. Люблін, реконструкція звуків довоєнного міста (стукіт дерев'яних коліс бруківкою, дзвони, торги, єврейські пісеньки), все це неабияк занурює в історію єврейського Любліна і водночас розповідає про його трагедію. Досить емоційним завершенням дня стала театральна постановка Вітольда Домбровського «Оповіді з ночі», яка занурила нас у трагедію Голокосту через поезію єврейського поета та спогади мешканців міста.

Ще однією обов'язковою частиною нашого екскурсійного маршруту були відвідини «єврейських місць» у Львові, Любліні, Замості, Влодаві та Хелмі, що дало змогу глибше пізнати єврейське життя, релігію та культуру. І в черговий раз довело багатовікову традицію добросусідства між євреями, українцями та поляками.

Чи варто відвідувати такі місця? Так, звичайно! Це поглиблює наші знання і досвід, це змушує нас до рефлексій та переоцінки цінностей і розуміння, що немає окремо «єврейської», чи «української», чи «польської» історії, а є наша спільна історія трьох народів, що здавна живуть поряд.

Досвід і знання, отримані під час семінару, планую активно використовувати під час вивчення тем з історії про Другу світову війну, трагедію Голокосту, а також тем про права людини в курсі «Громадянська освіта».

*Олена Савицька,
вчителька історії, м. Вознесенськ, Миколаївська область*

***

Під сигнали повітряних тривог, у суцільних стресах промайнуло два місяці з часу завершення XIII науково-освітнього семінару ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту в Західній Україні і Східній Польщі», організованого та проведеного 22–27 жовтня осередком «Брама Гродська — Театр NN» (Люблін) і Українським центром вивчення історії Голокосту (Київ). Упродовж цього часу в мене як учасниці семінару сформулювалися деякі думки, якими я хочу сьогодні поділитися.

Львівська частина семінару була представлена: а) заняттям Ольги Лімонової, де ми працювали зі щоденником Марти Вінтер; б) екскурсією Ольги Педан-Слепухіної єврейськими місцями міста, під час якої ми побачили пустки, де були львівські синагоги, де розташовувалося гетто, в яких спорудах перебували львівські в'язні; в) відвідуванням Центру міської історії, де нашій увазі Владислава Москалець і Тарас Назарук запропонували цікавий проект «Інтерактивний Львів». Науковці створили інтерактивну мапу міста, за допомогою якої можна ознайомитися з єврейською історією за окремими темами, окремими вулицями чи навіть будинками. Це мені надзвичайно сподобалося, адже зі своїми учнями вивчала й продовжую вивчати історію євреїв у рідному містечку до Голокосту та розробляла інтерактивні екскурсії на краєзнавчу тематику.

Стрижем нашого семінару стало відвідування меморіальних місць у Польщі, де в часи Другої світової війни були розміщені табори смерті Белжець, Майданек і Собібор. Спустошеними, емоційно виснаженими три дні поспіль ми покидали ці місця пам'яті. Та все ж відвідування їх є потрібним: як коректно облаштувати такі місця, як працювати з травмами, особливо колективними, — про все це ми

На Меморіалі на місці колишнього нацистського табору Белжець

говорили, ми споглядали, ми рефлексували. Найбільше враження у мене особисто викликало знайдення таблички з назвою рідного містечка у Белжеці — місці, де загинула

єврейська громада моєї Скали-Подільської. ...я ще більше зрозуміла походження зла, банальність зла, а отже — всю важкість нашої теперішньої ситуації в Україні.

Родзинками нашого семінару стали історичні екскурсії чудовими впорядкованими містами Польщі: ми естетично відпочили, споглядаючи ренесансну ідеальність Замостя, ми відшукували сліди Данила Галицького та Михайла Грушевського у Холмі, ми не вірили, як можна зібрати і подати стільки матеріалу про повністю знищену єврейську частину Любліна в осередку «Брама Гродська», ми споглядали театральну постановку «Театру NN» про знищене єврейство Любліна.

Ну і насамкінець найважливіші думки, з якими я повернулася:

- 1) науковці, освітяни, громадські діячі, екскурсоводи, артисти — всі, хто працює з єврейською тематикою, не розмежують історію на «нашу» польську і «не нашу» єврейську;
- 2) з політикою пам'яті працюють постійно, не епізодично, не ситуативно, маючи чітке бачення, яким має бути результат цієї роботи;
- 3) зло банальне, зло сильне, і якщо суспільство дає збій у питаннях якості освіти, культури, в інформаційній політиці, то зло одразу бере верх і кінця-краю трагедіям немає, маховик смерті лише збільшує свої оберти, повернутися до миру дуже важко;
- 4) як добре нашим сусідам-полякам, що у них є ми, які страшною ціною тримають захисну парасолу над ними, над усією Європою від східної деспотичної людожерської сусідки... Хочеться, щоб це розуміли їхні суспільства ясно і одноставно.

Оксана Ундерко,
вчителька історії ЗОШ І-ІІ ступенів,
м. Скала-Подільська, Тернопільська область

НАУКОВІ ПОДІЇ

СЕМІНАР «ГЕНОЦИД РОМІВ УКРАЇНИ»

16–23 жовтня 2023 р. в Німеччині відбувся освітній семінар «Геноцид ромів України».

У складі української делегації були громадські активісти, науковці та дослідники, що представляли різні галузі діяльності. Очоловала делегацію Тетяна Сторожко.

Воркшоп для нас провела Верена Гегель із Вільного університету Digitale Interview-Sammlungen.

Учасники семінару здійснили візит до Європейського ромського інституту мистецтва та культури (ERIAS) і Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» (EVZ), де отримали інформацію про гранти і проекти для України.

Під час занять учасники обмінювалися думками, влаштовували дискусії в атмосфері взаєморозуміння та зацікавленості.

Жвавий інтерес викликало у нас заняття, присвячене цифровому сторітелінгу / викладанню теми Голокосту в соціальних мережах, яке провела для нас Єва Хасель.

Українська делегація побувала у місті Нюрнберг, де ознайомила з напрямками роботи Баварської асоціації німецьких синті та ромів, зокрема з адвокаційною діяльністю.

Учасники освітнього семінару

Експерсія до пам'ятника геноциду ромів у Берліні

У місті Шварценбрук біля Нюрнберга відбулося відкриття виставки про геноцид ромів в Україні під час Другої світової війни. Про важливість висвітлення цієї трагіч-

ної сторінки ромської історії говорили громадський активіст ром Володимир Наумко, голова ГО Тетяна Сторожко.

Учасники семінару відвідали музей Нюрнберзького процесу, отримали нові знання і ще раз упевнилися в тому, що безкарність породжує нові війни та геноциди.

Особливо вразила нас експерсія до пам'ятника геноциду ромів у Берліні. Берлінські друзі розповіли нам про складну ситуацію довкола цього місця пам'яті, пов'язану з розширенням берлінського метрополітену, зокрема про необхідність збереження природного ландшафту.

Загалом ми отримали масу нових вражень, теоретичні знання та практичні поради, методологічні установки, які, безсумнівно, стануть у пригоді в подальшій роботі з подолання ромофобії та вивчення історико-культурної спадщини ромів і геноциду цього народу під час Другої світової війни.

У нас є нові ідеї та бажання надалі глибше досліджувати цю тематику та сприяти зближенню ромів і українців у подоланні російської агресії.

*Іраїда Майданець,
краєзнавиця, заступниця голови
ГО «Волинська обласна організація Українського
товариства охорони пам'яток історії та культури»*

АРТ-РЕЗИДЕНЦІЯ «ПЕРЕХРЕСТЯ СТОЛІТЬ: ГОЛОСАМИ ТИХ, ЩО ВИЖИЛИ»

22 жовтня 2023 р. у Жовкві стартувала арт-резиденція «Перехрестя століть: голосами тих, що вижили». Довгу та клопітку працю з її підготовки та організації завершено. Арт-резиденція відбуватиметься у змішаному форматі.

Перший день став днем зустрічі та знайомства. Учасники й учасниці резиденції та організатори й організаторки дізналися один про одного, про мотиваційні моменти участі у заході. Модерували зустріч організатори арт-резиденції, які за підтримки проекту «Мережа пам'яті» створили ініціативну групу в містечку: Катерина Плечій, голова громадської організації «Асоціація культурних ініціатив» (Association of Cultural Initiatives), Михайло Скрипка, вчитель історії Жовківського ЗЗСО № 2, Наталія Гурська, вчителька історії Жовківського ЗЗСО № 1, Людмила Левченюк, менторка. До зустрічі від команди проекту «Мережа пам'яті» долучився Тарас Грицюк, який надихнув нашу ініціативу й підтримав у всьому, щоб вона здійснилася.

Знайомилися інтерактивно. Під час вправи про символічні речі поділилися історіями зі свого минулого. Для кожного це була віртуальна та щемлива мандрівка у безтурботне дитинство. Під час вправи «Фотоспогади на дошці "Padlet"» учасники мали змогу побачити себе зовсім юними.

На завершення зустрічі для учасників резиденції відбулася вікторина про історію нашого міста Жовкви. Переможцем став Павло Бішко.

Відтак відбулася лекція професійної історикині, дослідниці єврейського минулого, наукової співробітниці Музею тоталітарних режимів «Територія Терору» Ліани Бліхарської «Єврейська Жовква та її мешканці. 339 років галицького штетлу».

Другий день нашої арт-резиденції «Перехрестя століть: голосами тих, що вижили» повернув учасників і учасниць у часи Другої світової війни. В той час у маленькому галицькому містечку Жовква зовсім юна дівчинка Клара зі своєю сім'єю переховувалася від нацистів у під-

валі житлового будинку. Таких історій можна згадати чимало, однак усі вони мали різне, зазвичай трагічне завершення. Клара вела щоденник, який у майбутньому стане світовим бестселером.

23 жовтня в рамках проекту для учасників і учасниць старший науковий співробітник Галереї мистецтв Володимир Герич провів презентацію українського перекладу «Війни Клари». Ця книжка — простір для справжніх роздумів, що дають можливість через складну, трагічну персональну історію людини, сімейну історію відчутти історичний контекст епохи, спробувати усвідомити, що тоді трапилося з людьми, які не мали життєвого вибору, бо усім їм загрожувала смерть. Відчутти контекст епохи, у якій, фактично, не залишилось місця гуманізму. «Війна Клари» — це справжня історія про надію та виживання вісімнадцяти євреїв нашого міста.

Олена Барабаш, учасниця проекту, поділилася своїми враженнями: «Дякую пану Володимирі за чудовий експерс в історію Жовкви. Я прослухала лекцію на одному диханні. Відкриваю нові сторінки історії, в багато чому трагічної, цього чудового міста. Я зрозуміла, що тут кожний камінчик, кожний будинок — це історія. Відкриттям стало те, що я дізналася про будинок, повз який щодня проходжу повз, — будинок лабораторії. Виявляється, тут мешкала Клара, дівчинка, щоденник якої став історією. Малопомітним для мене також був будинок, де жив Бек, в якому півтора року переховувались вісімнадцять євреїв. Та вже сьогодні, проходячи повз них, відчувала цю невидиму ниточку минулого. Сподіваюся, що пізнаю ще багато нового».

Завершився наш проект також цікавими, насиченими та змістовними подіями в дистанційному форматі. В подальшому з нетерпінням чекаємо учасниць і учасників

Учасники резиденції в Жовкві під час екскурсії

Учасники резиденції біля колишньої єврейської бойні

у нашій королівській Жовкві для практичного офлайн-інтенсиву.

Відбулася презентація блогу «Жовківські мультикультурні студії: на перехресті століть (перша половина ХХ ст.)» вчителя історії Жовківського ЗЗСО № 2, члена ініціативної групи Михайла Скрипки. Цей продукт має на меті розкрити величезний історичний потенціал Жовкви ХХ ст., висвітлити невідомі та маловідомі сторінки рідного міста й виокремити мультикультурний світ єврейської, української та польської громад у житті Жовкви. Завершувався день воркшопом на тему «Методологія побудови відео/анімаційних творів та робота з матеріалами на тему війни» від Олеси Новосад, режисерки, сценаристки, викладачки анімації та мультимедіа, засновниці кіномедіафестивалю «Кіномаршрут», фестивалю сценарної майстерності «Кіноскрипт». Учасники й учасниці ознайомилися зі структурою, елементами та прикладами відеоробіт. Сподіваємося, що отримані навички, знання, досвід сприятимуть створенню цікавих і креативних мистецьких творів.

27 жовтня стартувала офлайн-частина нашої арт-резиденції «Перехрестя століть: голосами тих, що вижили». Зустрічали наших учасників та учасниць у Жовкві. Знайомство з «ідеальним» містом розпочали під час екс-

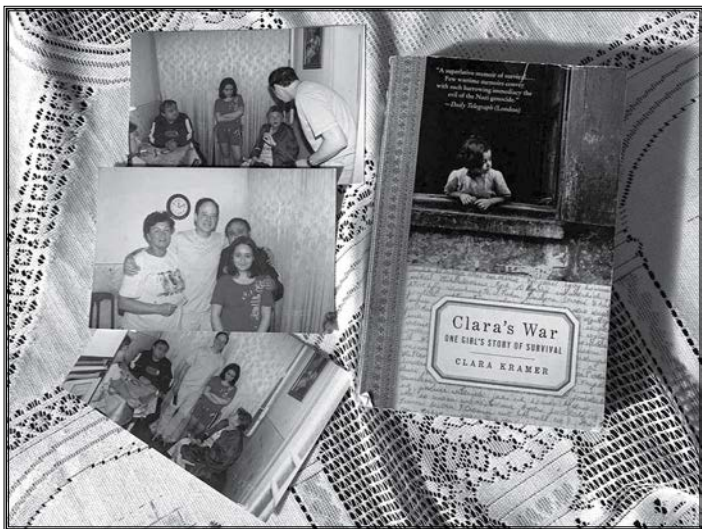
курсії від Ірини Баскакової. Ми відвідали замок, ратушу, прогулялися центральною площею Вічевою, завітали до друкарні та Василіанського храму, дізналися про наше королівське місто.

Резиденти також мали нагоду відвідати виставку «Справжні причини війни, або Як працює російська пропаганда», яку презентувала Наталія Процайло, вчителька української мови та літератури Жовківського ЗЗСО № 1. Після чого занурилися в обмін досвідом і спогадами з нашою менторкою Людмилою Левченюк. Дивлячись на важливі місця, позначені на картах України, Європи і світу, задумалися над тим, як події Другої світової війни і примусові переселення вплинули на долі родин і як теперішня війна змусила багатьох покинути свої домівки і знайти для себе новий дім.

Під час воркшопу про колективні, комунікативні та індивідуальні спогади ділилися знаннями та особистим досвідом пережитих історичних подій. Говорили про вплив цих різних пластів спогадів на формування культури пам'яті і те, як ми передаємо цю пам'ять самі. Кожен із нас є краплею у великому океані історії і може впливати на те, як винесуть його хвилі на берег, якої глибини і прозорості буде його вода. Наш океан арт-резиденції став трішки глибшим і ширшим, і в його водах ми вже бачимо місто, сповнене цікавих артефактів і досвідів.

27 жовтня у нашій арт-резиденції був день занурення у єврейську історію міста і не тільки. Розпочали із презентації єврейського минулого Жовкви в історичному кабінеті Жовківського ЗЗСО I–III ступенів № 1 за професійного наставництва вчительки історії Наталі Гурської та її талановитих учениць. Продовжили дослідження єврейства під час прогулянки збереженою спадщиною міста разом з учителем Жовківського ЗЗСО I–III ступенів № 2 Михайлом Скрипкою. Проїшлися місцями та об'єктами, які сьогодні мають інше призначення: єврейський хедер (будинок початкової освіти), кагал (орган самоуправління), цвинтар (ринок), єврейська друкарня (молочний магазин) та інші. Враження неоднозначні, оскільки Жовква мала велику єврейську громаду із самобутньою культурою та традиціями, а сьогодні про неї нагадують лише залишки руїн.

Завершився день дощем за вікном, однак у бібліотеці було душевна атмосфера під час презентації фільму «Безголосся» та воркшопу від Андрія Усача та Анни Яценко.

У колишньому будинку Клари Крамер

Адже фіксація та збереження усних свідчень людей, що пережили трагічні сторінки минулого сторіччя, не втрачають актуальності. Тут важливо передати й поширити досвід професіоналів: навчити основним методам, показати приклад, занурити в нові навички. Анна Яценко та Андрій Усач, засновники ініціативи «Після тиші», презентували фільм про Голокост євреїв у невеликому селі Турка Львівської області. Місцеву єврейську громаду там було знищено так само, як і єврейську громаду Жовкви, над історією якої працюють учасники арт-резиденції «Перехрестя століть: голосами тих, що вижили». Дякуємо Анні та Андрієві за доповідь і неймовірно цікаву практику з роботи зі старими фото.

31 жовтня завершили тижневий інтенсив нашого проєкту переглядом і обговоренням документального фільму «Зламани гілки» з колекції Міжнародного фестивалю Docudays UA, у якому брав участь кіноклуб «Феміда», що діє при Жовківській бібліотеці. Модерувала зустріч керівниця кіноклубу Софія Кіх. В останній день учасниці та учасники пройшли стежками книжки Клари Крамер «Війна Клари». «Більше ніж три тисячі представників жовківської єврейської громади були розстріляні в лісі неподалік Жовкви. На місці розстрілів встановлено меморіальний камінь, біля нього ми вшанували пам'ять загиблих. Також учасники мали унікальну змогу оглянути будинок Валентина Бека, під яким протягом вісімнадцяти місяців перехувалися єврейські родини, серед них і родина Клари Крамер. Власниця розповіла маловідомі факти про сховок і приїзд Клари до місця, що ще досі болить трагедією. В Жовкві пам'ятають жертв Голокосту та роблять все можливе, щоб зберегти історії тих, хто вижив», — зазначила Віталіна Войтенко, учасниця проєкту.

У грудні учасники та учасниці арт-резиденції «Перехрестя століть: голосами тих, що вижили» презентували свої творчі напрацювання громаді міста Жовква. Урочиста зустріч у ресторанному комплексі «Парк» стала чудовим завершенням проєкту та простором для переосмислення минулого і сучасного, розмови про болючі та важливі сторінки історії Голокосту, часів Другої світової і теперішньої війни в Україні. Робота над фіналізацією робіт після остан-

ньої зустрічі тривала понад місяць. Учасники та учасниці надихалися нашим містом, ренесансною архітектурою, слухали історії і творили власні. Працюючи у командах, їм вдалося репрезентувати містечко з різних ракурсів через різні світогляди. Зокрема, серед напрацювань є фотовиставка «Інша Жовква» Павла Бішка. Він нестандартно підійшов до ідеї втілення своєї роботи та крізь об'єктив фотокамери сфокусував увагу на міських жовківських хащах і знищеному єврейському штетлі. Напрочуд оригінальними стали анімаційні роботи про Голокост у Жовкві студента Львівської академії друкарства Олександра Донецького, який був безпосереднім учасником резиденції, та групи студентів закладу Дениса Рубана, Валерія Ревуцького, Романа Петраковського, Юліана Фостяка, Марії Немеш, яких відтак надихнув уже Олександр. У сучасному світі все більше авторів намагаються показувати трагізм Голокосту через анімацію. Цей креативний задум, їхній перший досвід, став вдалим і цікавим рішенням. Завершили презентацію робіт дві командні роботи, створені на основі свідчень очевидців. Віталіна Войтенко, Орина Нижник і Олена Сердюк показали трагедію єврейської дівчинки із Жовкви Клари та єврейської родини Олени Сердюк із Бердянська у роботі «Відповідальна розповідати історії тих, хто вижив». Команда поєднала дві родинні історії крізь призму спільної трагедії Голокосту. Ще одна команда — Оксана Кохан, Софія Федоришин та Олена Барабаш — створила документальний фільм про родинні історії переселення Оксани і Олени. Фільм сповнений життєвими емоціями, розкриває внутрішні переживання головних героїнь та ілюструє усі негаразди, трагічні події втрати рідної Батьківщини. Тут розкрито глибокі переживання, сум і біль за рідною домівкою. Гості заходу відгукнулися своїми думками, переживаннями та рефлексіями на побачене й почуте. Усі учасники арт-резиденції отримали від проєкту «Мережі пам'яті» пам'ятні подарунки — книжку «Війна Клари». Радіємо, що наше рідне місто надихає митців на творчість і креатив. До зустрічі у Жовкві.

Проєкт арт-резиденції «Перехрестя століть: голосами тих, що вижили» реалізувала ініціативна група з м. Жовква, ГО «Асоціація культурних ініціатив» (Association of Cultural Initiatives) за підтримки проєкту «Мережа пам'яті» (Netzwerk erinnerung).

Михайло Скрипка,
вчитель історії Жовківського ЗЗСО І–ІІІ ступенів № 2

Пропонуємо відгук учасниці.

***

Поїздка до Жовкви обіцяла безліч вражень від самого початку: учасників інтригували статусом ідеального міста, резиденцією польських королів і відомими містянами, що залишили відбиток у різних сферах життя — праві, політиці, кіномистецтві. Важко переоцінити минуле Жовкви і бути байдужим до її історії. Хоча зараз Жовква — типова провінція зі звичними для українських міст і містечок провінційними негараздами, які тільки доповнюються війною, при дослідженні її вулиць легко знайти сліди старої слави і нещодавніх трагедій. Крім того, Жовква, як і багато інших українських населених пунктів на заході, стала домом для людей, що втратили дім унаслідок війни. Спілкування з ними визначало напрямок руху наших мистецьких

Під час презентації робіт у Жовкві

просктив, які визрівали протягом арт-резиденції. Моя група зупинилась на історії Голокосту й тому хитросплетінні подій, які привели нашу героїню Олену Сердюк, етнічну єврейку, до колись традиційного штетла і рефлексій щодо знищеної єврейської громади. Нас надихала книжка Клари Крамер «Війна Клари» — одне з джерел, що дає змогу зануритись в історію Жовкви періоду Другої світової війни. В останній день резиденції ми мали навіть можливість відвідати сумнозвісні місця, що пов'язані з Голокостом, — ліс, де відбувалися розстріли, та будинок Віктора Бека, в якому переховувалась сім'я Клари й декілька інших єврейських сімей. Під час обговорень наших вражень про місто та його

історію, ми повсякчас поверталися до сучасності. Де закінчуються і де починаються кордони для наших рефлексій про паралелі між минулим і теперішнім? Як наша пам'ять викривлює історичні події та створює окремих дискурс? Що ми можемо зробити, щоб зберегти якщо не втрачене, то таке, що потенційно ним стане? Ми сподіваємося, що наші проекти привернуть увагу до історії Жовкви та стежок, які сформували багатонаціональний соціокультурний ландшафт пограниччя.

*Віталіна Войтенко,
учасниця арт-резиденції*

СЕМІНАР «СТУДІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ ІСТОРІЇ» (28–29 жовтня 2023 р., м. Рівне) Тренінгова програма «Студії мультикультурної історії»

Упродовж 2023 р. двадцять вчителів історії із дев'яти областей України брали участь у тренінговій програмі «Студії мультикультурної історії». У межах останньої вони разом зі своїми учнями/студентами вправлялися в застосуванні проектного підходу під час навчання історії. Зокрема всі учасники обрали для себе цікаву й малодосліджену тему у сфері локальної історії. На настановний тренінг, який відбувся в липні цього року, всі приїздили, вже обравши тему дослідження. Серед ключових критеріїв добору теми — малодослідженість проблематики та наявність мультикультурного компоненту й гендерного виміру.

Під час настановного тренінгу, який відбувся 10–13 липня в Рівному, вчителі отримали навички з основ створення одного з трьох таких проектних продуктів: написання статті у Вікіпедії, створення односторінкового вебсайту на одній із безкоштовних платформ, зйомка документального відео з використанням смартфона. Кожен із учасників у результаті пройдених навчань обрав для себе один із продуктів, над яким працював упродовж наступних кількох місяців.

28–29 жовтня 2023 р. у м. Рівному відбувся підсумковий семінар «Студії мультикультурної історії», під час якого всі учасники мали змогу презентувати створені ними продукти. Близько половини вчителів обрали для себе теми, так чи так пов'язані з історією українських євреїв або ж подіями Голокосту.

Перелік створених учасниками продуктів наводимо нижче.

Статті у Вікіпедії:

- Оксана Дядик, учителька історії Паріївської філії Іллінського ліцею № 1 (Вінницька область). Єврейський партизанський рух на Іллінщині.
- Галина Хруленко, вчителька історії та правознавства НВК № 10 м. Хмельницького. Єврейське кладовище Хмельницького.
- Пауліна Леснича, КЗЗСО «Луцький ліцей № 27». Єврейське кладовище Луцька.

Вебсайти:

- Вікторія Гончарук, учителька історії Житомирського ліцею № 21. IWalk «Міропільський “Бабин Яр”».

- Анастасія Давидчук, учителька історії Костопільського ліцею № 6. (Не)жіноча історія.
- Євген Мороз, учитель історії Миколаївської гімназії № 29. Трагедія ромів у роки німецько-румунської окупації 1941–1944 років на території Півдня України.
- Ірина Похиленко, доцентка кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури. Кладовища — мультикультурна історія в персоналіях.
- Владислав Рубленко, вчитель історії наукового ліцею міжнародних відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро). Розваги маріупольських підлітків у 80–90-ті роки ХХ століття.
- Галина Савельєва, вчителька історії Коростишевського ліцею № 3. Вплив різних конфесій на життя міста Коростишева у ХІХ — на початку ХХ століття.
- Михайло Скрипка, вчитель історії Жовківського ліцею № 2. Жовківські мультикультурні студії: на перехресті століть (перша половина ХХ ст.).
- Галина Хруленко, вчителька історії та правознавства НВК № 10 м. Хмельницького. Хмельницьке єврейське кладовище.
- Валентина Чирва, вчителька історії Кам'янської гімназії № 12. Польський слід в історії міста Кам'янського.

Документальні відео:

- Юлія Варламова, вчителька історії Петропавлівського ліцею № 2 (Дніпропетровська область). Доля людини на тлі історичної епохи (історія Андрія Корха).
  - Сергій Власюк, учитель історії Сенкевичівського ліцею. Мультикультурна Сенкевичівка.
  - Леся Волох, учителька історії Чернобаївського ліцею. Голокост у с. Мельники.
  - Оксана Гриб, учителька історії Рівненського ліцею № 18. Розповідь про непростий шлях остарбайтерів із Рівненщини.
- Висловлюємо велику вдячність усім учасникам і учасницям тренінгової програми. Проект «Студії мультикультурної історії» втілювався ГО «Центр суспільних дій “Сівітас”» за підтримки Rosa Luxemburg Stiftung в Україні.

*Петро Долганов,
менеджер проектів ГО «Центр суспільних дій “Сівітас”»*

Пропонуємо вашій увазі відгук учасника.

***

На сьогодні велике значення має здобуття практичних навичок роботи з проблемними темами нашої досить неоднозначної та цікавої історії. Сучасні вчителі повинні вмійти оперувати актуальними знаннями та надавати учням нові методики роботи з цією інформацією, зацікавлювати цими проблемами, вчити досліджувати їх. Разом з учителями зі всієї України, у липні–жовтні 2023 р. мали змогу в місті Рівному взяти участь у програмі «Студії мультикультурної історії». Ця програма дала нам можливість отримати дуже багато цікавої та практичної інформації про історію людей, які проживали на території нашої України, євреїв, ромів, українців, як вони разом жили та взаємодіяли. Наші тренери познайомили нас із сучасними методиками дослідження різних джерел історичної інформації, надали практичні знання роботи з усними свідченнями, разом з ними практикували роботу з фотографіями, різними документальними джерелами, за це дякую тренеру Петрові Долганову. Особисто для мене досить актуально було вчитися створювати, записувати та монтувати відеоматеріали, чудові тренінги у цьому контексті були від Тимура Тимченка.

Вчителі повинні вмійти створювати та працювати з вебсайтами, знаходити інформацію у мережі та володіти різними інтерактивними методиками, особливо в умовах дистанційного навчання. Цікаві та практичні навички на-

дала нам тренер Віталія Тимчина, які вже використовую у власній педагогічній діяльності та буду рекомендувати колегам.

Головним нашим завданням під час роботи у програмі було створення власної розробки, у якій ми повинні були представити інформацію про мультикультурну історію нашої держави. Тут треба згадати про велику допомогу, яку нам надавали тренери під час домашньої роботи, збирали на обговорення напрацювань, надавали методичну допомогу, корегували.

У жовтні 2023 р. в місті Рівному разом з командою представляли напрацювання. Говорили про всю Україну, були представлені чудові проєкти, які обов'язково буду використовувати у своїй педагогічній діяльності. Справді, такі програми об'єднують всю Україну, на них можна презентувати власні напрацювання та обмінюватися досвідом. Я розробив вебсайт, який присвячено проблемі геноциду ромського населення Півдня України в роки радянсько-німецької війни, окупаційному режиму нацистів. Цей сайт є моїм досвідом роботи над цією непростюю проблемою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ця програма дала можливість отримати новий досвід і навички, які я обов'язково використаю під час викладання історії у школі. Крім цього, є бажання більше досліджувати історію нашої України, окремих її частин, особливо в умовах російсько-української війни, коли нам насаджують різні фейки та маніпуляції.

Євген Мороз,
вчитель історії, м. Миколаїв

ЛІТНЯ ШКОЛА «КУЛЬТУРА І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ: ВІД ІДЕЇ ДО ЗМІН». ДРУГИЙ ЕТАП

8–10 грудня 2023 р. відбулася зустріч однодумців у рамках проєкту «Стежками пам'яті». У Луцьку пройшов другий етап літньої школи, яку організував Центр студій політики пам'яті та публічної історії «Мнемоніка».

Щиро захоплюємось нашими учасниками та учасницями, які реалізували свої ініціативи в межах отриманих мінігрантів. Зворушливими, змістовними та емоційними вия-

вилися презентації. Зокрема, ми подивилися фрагмент вистави «Майстерня спогадів "ЧЕРЕВИЧКИ"», презентації про жертв Голокосту та російсько-української війни. Лекцію «Друга світова війна і стратегії української літератури» прочитала пані Ірина Захарчук, водночас комемораційні досвіди російсько-української війни представив Максим Гон. Пам'ятною видалась і екскурсія містом, яку провів Сергій Наумук. Щиро дякуємо за теплу зустріч та ваші емоції.

Пропонуємо вашій увазі відгук учасників.

***

А тепер розкриваємо інтригу, що тягнулася ще з літа))) Ми брали участь у Літній школі «Культура і політика пам'яті: від ідеї до змін» та були одними із 10 учасників, проєкти яких стали переможними.

8–10 грудня 2023 р. в Луцьку відбулись захисти проєктів! Усі вони цікаві, змістовні та дуже потрібні суспільству, адже підіймають важливі аспекти минулого. Дякуємо #Мнемоніка/Mnemonics за можливість реалізувати мінігрант і таку дружню і приємну атмосферу.

Ну і про наш проєкт.

Театралізована постановка «Майстерня спогадів "ЧЕРЕВИЧКИ"», яка розповідає про один день із життя Арона

Учасники школи

Бабуха, в'язня гетто, який вижив у важкі часи знищення єврейського народу, а переїхавши до Нововолинська, був майстерним чоботарем.

Аби створити сценарій, режисер театру «Нівроку» Олександра Удод вивчала документальні джерела, спілкувалася із масою дотичних до цієї теми людей, перечитала відповідну літературу і створила цю постановку.

Начальник відділу культури Марія Душук у своєму виступі підкреслила, що пам'ять та спогади тримають наше сьогодення, і ми, сучасники, мусимо їх берегти та доносити до майбутніх поколінь.

Актори – Віктор Гаврилюк, Вікторія Микитюк, Таїсія Базиленко та Олександра Удод – змусили глядачів пережити страшні спогади головного героя та ще раз усвідомити сутність людської жорстокості.

Відкриємо таємницю: у майбутньому ця постановка стане частиною щемливої та трагічної вистави, пов'язаної із темою Голокосту.

Наше завдання сьогодні – ПАМ'ЯТАТИ.

Джерело:
Центр «Мнемоніка»

ВИСТАВКА «(НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ»

НОВИНИ ВИСТАВКИ «(НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ» (м. Полтава)

Завдяки зацікавленості наших колег із різних куточків України виставка «(Не)дитячі історії» продовжує подорожувати навчальними закладами.

17 листопада 2023 р. завершилося експонування в Полтаві, де гідями були учениці та учні Полтавської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 38 Полтавської міської ради.

Разом з пані Оленою Корж, яка й замовила та доглядала виставку в своїй школі, полтавським дев'ятикласникам вдалося провести екскурсії виставкою для майже 700 (!) осіб. Серед них молоді люди, учні та учениці, віком від 12 до 17 років, а також більше ніж сто вчительок і вчителів.

Із 22 листопада виставка вже працює у Львові, у ВСП «Львівський поліграфічний фаховий коледж УАД», її приймають пані Оксана Гривняк та її учениці-гіді. Ми щиро бажаємо їм успіху в проведенні екскурсій. А нижче хочемо поділитися кількома відгуками полтавчан.

Екскурсія для учнів

***

«...Виставка запам'яталася зацікавленістю дітей, зануренням у тему, активною участю в обговоренні, готовністю до спілкування. ...У зв'язку з подіями, які відбуваються зараз у нашій країні, діти з окупованих територій особливо чутливо сприймали інформацію і розповідали власні історії, які були неймовірно схожими з історіями жаків Другої світової війни» (п. Олена, вчителька).

***

«...Через (не)дитячі історії я дізналася більше про внутрішній стан людей під час Другої світової війни. З кожною проведеною екскурсією історії розкривались з більш глибокої сторони. Підготовка була дуже цікавою, робота в парі з моєю подругою Марією допомагала легше адаптуватися до виступу перед відвідувачами. Я поборолала страх виступу перед людьми, для мене це пішло тільки в плюс. Під час проведення першої екскурсії було трохи страшно, але згодом мені все більше та більше подобалося виступати» (Олена, гід).

***

«Виставка була дуже корисною для всіх нас. Ми дізналися більше про Другу світову війну, про дітей, які пережили її жахи, та про єдність з суспільством. Найбільше мені сподобався процес підготовки до виставки. З одного боку, було цікаво підбирати історії, питання та відповіді, але з іншого боку, було важко. ...Насправді це важка тема, тому треба поставитися до цього серйозно та відповідально» (Марія, гід).

***

«Для мене це був новий досвід роботи з аудиторією. ...Знайомлячись зі справжніми історіями людей, тими подіями, які вони пережили під час Другої світової війни, я відкривала для себе багато нового, вражаючого, невідомого раніше, про що і намагалася розповідати відвідувачам» (Дар'я, гід).

***

«Виставка “(Не)дитячі історії” залишила теплий слід спогадів у моєму серці. Я отримала незабутні враження та безцінний досвід роботи з публікою. Я поглибила свої знання, дізналася багато чого нового. Припинення, дискримінація, які пережили герої виставки, на жаль, мають місце у суспільстві і сьогодні. Не варто заперечувати, що в сучасному суспільстві не всі люди навчилися поважати один одного. І я вважаю, про це не можна мовчати...» (Єлизавета, гід).

***

«Я дуже вдячна людям, що зробили цю виставку. Тому що це дуже важливо – знати історію. Мене дуже вразила історія Саші, що втратив родину, Зельми. Це історії мужніх людей, бо всі вони страждали. Мій тато зараз на війні і бореться за свободу України. Мене надихнули історії дітей, що не здавались» (анонімний лист, відвідувачка виставки).

Проект і виставка «(Не)дитячі історії» створені Українським центром вивчення історії Голокосту у співпраці з транснаціональним проектом «Вчимося пам'ятати» єврейської громади Дюссельдорфа.

ВИСТАВКА «(НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРИЇ» у Львові

У другій половині листопада – на початку грудня 2023 р. виставка УЦВІГ «(Не)дитячі історії» відкрита для екскурсій у Львові, у ВСП «Львівський поліграфічний фаховий коледж УАД».

Що робити, якщо став свідком дискримінації чи приниження? Як бути, якщо таке сталося із тобою? А раптом ти сам принижуєш інших? Обговорити відповіді на ці запитання пропонує мультимедійна виставка «(Не)дитячі історії». Ви ознайомитеся з історіями 11 дітей і молодих людей (євреїв, ромів та українців) часів Другої світової війни, а також із сучасними історіями 26 молодих людей із восьми країн Європи, зокрема і України. Ви дізнаєтеся, як молоді люди в різний час намагалися та намагаються протидіяти несправедливості щодо себе й не чинити негідно щодо інших.

Координаторкою виставки у Львові є викладачка коледжу Оксана Гривняк.

Інформація УЦВІГ

Під час екскурсій виставкою «(Не)дитячі історії» (м. Львів)

ПРОЄКТ «МУЗЕЙ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ»

Наприкінці 2023 р. Український центр вивчення історії Голокосту розпочав новий проєкт для українських музейних і культурних закладів. Наша мета: допомогти культурним установам переосмислити або створити власні експозиції чи культурні заходи щодо висвітлення історії Голокосту та Другої світової війни в умовах повномасштабної війни росії проти України, заохотити мережування та комунікації учасниць та учасників і їхніх установ.

Проєкт дає можливість учасникам ознайомитися з роботою 16 локальних культурних інституцій; отримати індивідуальні або групові консультації від експертів; відвідати/прийняти колег з інших інституцій проєкту; отримати невелике фінансування на втілення конкретних змін у власних культурних інституціях.

На початковому етапі роботи ми провели установчу онлайн-зустріч, де учасниці та учасники змогли познайомитися, обговорити свої плани на майбутнє та висловити очікування від участі в проєкті. Під час цієї зустрічі стало зрозуміло, що вони прагнуть не лише змінювати свої культурні інституції, а й отримати новий досвід, комунікувати з однодумцями та спільно працювати над амбітними планами. Учасниці та учасники проєкту висловили бажання оновити експозиції, створити освітні програми, віртуальні книги пам'яті, розробити власні вебсайти та навіть перекласти свої твори англійською мовою – і це ще не повний перелік задумів.

Ось декілька очікувань від учасників на початку проєкту:

***

«Наше місто розташоване в зоні бойових дій, це місто, яке зараз витримує штурм російської артилерії. Наша організація завжди займалася збереженням пам'яті, усною історією, публічною історією, тому ми хочемо цим займатися, і завдяки цьому проєкту ми хочемо створити стенди про Голокост на Гуляйпільщині, для того, щоб розповісти про це більш широкому загалу. Є ідея поширювати персональні історії, які зібрані про регіон. Хочемо зробити відеоролик, працювати більше з діджитальними методами аудіовізуальної історії» (Прина Носова, ГО «Гуляйпільські старожитності», Запоріжжя).

***

«Моя культурна інституція вивчає історію рідного краю, зберігає культурну спадщину, прищеплює патріотичне виховання в учнівській молоді шляхом музейних практик. Маю досвід організації діяльності шкільного музею, конкурсу екскурсіводів. Потребую допомоги в організації пошукових експедицій і дослідженні історії рідного краю, нових та цікавих форм проведення екскурсій» (Оксана Кулішова, шкільний музей історії Острожця, Рівненщина).

17-19 листопада учасники зустрілися на триденному семінарі в Києві. Протягом трьох днів вони обмінювалися досвідом, уточнювали свої ідеї щодо змін, вибирали стратегії та інструменти для реалізації новаторських ідей, підтримували один одного та знаходили шляхи спільного розвитку. Важливою частиною семінару стали дискусії щодо переосмислення роботи в умовах війни росії проти України та практичне заняття про травмачутливий підхід, зокрема у сфері виставок, заходів, шкільних проєктів. На

Учасники семінару

завершення відбулася екскурсія мультимедійною документальною експозицією, присвяченою 82-м роковинам трагедії Бабиного Яру, «Дзеркала смерті» та обговорення концепції експозиції з її автором, відомим українським істориком, провідним науковим співробітником Музею історії міста Києва Віталієм Нахмановичем у виставковому центрі «Жива пам'ять» НІМЗ «Бабин Яр».

Ось як розповідають про семінар учасниці й учасники:

«Багато чудових людей різних профілей. Тут ми маємо можливість між собою комунікувати і знаходити нові точки співпраці» (Олександр Чижевський, Здолбунівський краєзнавчий музей).

***

«Атмосфера події спонукає до роздумів, вказує на можливі шляхи, і я розумію, що саме тут я знайду вирішення тих питань, які мене турбують найбільше» (Юлія Давидюк, волонтерська група «Хранителі Овруцького Полісся»).

***

«Дружня атмосфера, цікаві ідеї, спілкування у колі справжніх експертів. Ми один в одного навчаємося, ділимося досвідом. Для мене це дуже важливий проєкт. У ньому я бачу особистий розвиток, як керівника установи, а також розвиток своєї установи у своїй громаді» (Ольга Сошникова, Харківський історичний музей імені Миколи Федоровича Сумцова).

У листопаді-грудні розпочався новий етап – взаємні відвідування з метою обміну досвідом. Своїми враженнями та результатами учасники активно діляться на сторінках соціальних мереж, сприяючи не лише внутрішньому обміну інформацією, а й просуванню ідей спільного розвитку.

***

«Я відвідала село Райгород Вінницької області. В ліцеї своїми ідеями для переосмислення подій нашої історії поділилась директорка закладу освіти, вчителька історії Олена Заєць. Ми чудово попрацювали з учнями 10-11 класів,

Місце розстрілу євреїв неподалік Райгорода

провівши кінопоказ та обговорення фільму “Зламани гілки”. Діти та вчителі (Олена Заєць та Ірина Кудрявцева) були активними, ділились своїми враженнями від побаченого, порівнюючи події минулого та сьогодення. Створили газету “Усі ми різні, але всі ми рівні у правах”. ...Побували на місці розстрілу євреїв неподалік Райгорода та вшанували пам’ять жертв Голокосту» (Катерина Конопко, DOCU клуб, КЗ «Плисківський ліцей», Вінниччина).

***

«Музейне мережування за маршрутом Ківерці-Здолбунів з Ольгою Сошниковою, Оксаною Сущук і Олександром

Учасники проекту відвідали Ківерцівський краєзнавчий музей

Віктор Кучерук з Ізяслава у м. Овруч

Чижевським! Наші розмови не припиняються. Вони про російсько-українську війну, про підходи до навчальних і комеморативних практик про Голокост після 24.02.2022 року. Ділимося між собою досвідом, радимося, обговорюємо проєкт, нові формати музейної роботи... На вказівнику – Здолбунів!.. Музей! Олександр – молодий директор. Він ділиться досвідом про побудову сталих партнерств. Зберігає історичну і культурну спадщину разом з молоддю міста. ...Прекрасний досвід у співпраці музею з громадою!» (Людмила Міценко, Охтирський міський краєзнавчий музей).

***

«...В Овручі своїми очікуваннями та ідеями для переосмислення діяльності та експозиції музейних закладів і осучаснення роботи закладів культури поділилась керівниця волонтерської групи “Хранителі овруцького полісся” краєзнавиця Юлія Давидюк.

Під час перебування в Овруцькому краї вдалося ознайомитися із багатим та славетним минулим древлянської землі та познайомитись із громадськими активістами Овручини та працівниками низки закладів культури громади. ...Також у Словечанах відвідав старий єврейський цвинтар.

Особливо цікавим було спілкування із членами волонтерської групи “Хранителі овруцького полісся”: очільницею підпроєкту “Випічка для підтримки ЗСУ” Оксаною Батильчук; очільницею підпроєкту “Павутинка ПЕРЕМОГИ” Мариною Зубрейчук та її подругами, що плетуть сітки для потреб ЗСУ» (Віктор Кучерук, Ізяславський історико-краєзнавчий музей, Хмельниччина).

Наразі триває завершальний етап проєкту: учасники, обмінявшись досвідом під час зустрічей та освітніх відвідань, формулюють свої ідеї щодо переосмислення та розробляють стратегії для успішної реалізації цих інновацій.

Більше відгуків і новин проєкту на сторінці УЦВІГ у фейсбуці.

Ми щиро вдячні за фінансування проєкту, яке здійснюється зі Стабілізаційного фонду культури та освіти 2023 Федеральним міністерством закордонних справ Німеччини та Goethe-Institut. goethe.de.

ПРОЄКТ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ / МЕРЕЖА ПАМ'ЯТІ»

ПОДОРОЖ ЗА МАРШРУТОМ ПЛИСКІВ – САМГОРОДОК – БЕРДИЧІВ

28 жовтня 2023 р. в рамках проекту «Мережа пам'яті», за підтримки німецьких партнерів, ми подорожували за маршрутом Плисків – Самгородок – Бердичів.

Відвідання меморіалу

Учасники на меморіальній виставці у м. Бердичів

Вчитель Самгородоцького ліцею Юрій Береза розповів про трагічні події Голокосту в Самгородку, показав територію гетто, місця розстрілів і поховань євреїв у 1942 р. Діти вшанували пам'ять загиблих покладанням камінців. Далі була змістовна розповідь Ю. Берези про події Голокосту в регіоні дорогою до Бердичева.

У місті наша екскурсія розпочалась біля храму бердичівського Санктуарію, з Павлом Скавронським – головою Житомирської обласної організації національної спілки краєзнавців України, який розповів про походження назви міста, заснування храму Кармелітів, його історію в різні часи. Нас запросили до храму, де було розказано про його призначення та цінність ікони Божої Матері, освяченої Папою Римським Йоанном-Павлом II.

Далі діти дізнались про трагічні сторінки Голокосту в Бердичеві, в роки якого розстріляли 30 тисяч жителів міста, за те, що вони були євреями. Вшанували пам'ять загиблих і Праведників народів світу.

Звісно, мав місце розважальний елемент подорожі – перегляд фільму 3D в кінотеатрі «Маріо».

Дякуємо усім причетним до змістовної подорожі! Сподіваємось на продовження.

Джерело: КЗ «Плисківський ліцей»

Вшанування пам'яті жертв на меморіалі у м. Самгородок

ДИСКУРСИ ВІЙНИ: АНАЛІЗ НАРАТИВІВ ПРО СУЧАСНУ ВІЙНУ В УКРАЇНІ
В КОНТЕКСТІ ЗГАДОК ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ ТА ГОЛОКОСТ

30 листопада 2023 р. відбулася онлайн-презентація проекту «Мережа пам'яті» «Дискурси війни: аналіз наративів про сучасну війну в Україні в контексті згадок про Другу світову війну та Голокост».

«Мережа пам'яті» ініціювала цей проєкт у відповідь на часті порівняння в українському публічному дискурсі досвіду Другої світової війни та Голокосту із досвідом та наслідками повномасштабної війни, розв'язаної росією проти України. Ми вирішили уважніше придивитися до цього явища, його впливу на місцеву пам'ять про Голокост.

Завданням проєкту стало дослідження того, як дискурси про Другу світову війну та Голокост і теперішнє повномасштабне російське вторгнення до України впливають одне на одного. Для цього ми зосередилися на кількісному та якісному аналізі публічного дискурсу з 24.02.2022 до 31.12.2022 за допомогою автоматизованої програми аналізу онлайн-джерел (зокрема соцмереж), а також на культурологічній інтерпретації зібраних джерел.

Під час презентації ми хочемо поділитися проміжними результатами поточного етапу проєкту. Сподіваємося, що спостереження і тенденції, які ми виявили в публічному дискурсі, зможуть бути поглиблені в майбутніх дослідженнях.

Інформація УЦВІГ

ПРО ВІЙНУ. ПРОЄКТ ІНТЕРВ'Ю З УКРАЇНСЬКИМИ ВЧИТЕЛЯМИ

Із моменту повномасштабного вторгнення росії Український центр вивчення історії Голокосту весь час підтримував і продовжує підтримувати наших колег освітян із різних куточків України. І наш простір наповнився численними історіями про той новий і нелегкий досвід, який доводиться проживати нам усім. Ми не могли залишитися осторонь цих історій. Із вересня 2022 р. ми розпочали записувати інтерв'ю з українськими вчителями та викладачами університетів, випускниками програм і проєктів УЦВІГ про теперішню російсько-українську війну. Цей проєкт ми реалізуємо за підтримки програми Documenting Ukraine від Institut für die Wissenschaften vom Menschen (Відень, Австрія).

Протягом кількох місяців минулого року ми записали 11 інтерв'ю. У них ідеться про різний досвід: від проживання в тилу до затримання загарбниками та проходження допитів. Ми щиро вдячні усім нашим оповідачам та оповідачкам за їхні історії та мужність ділитись пережитим і продовжуємо наш проєкт. Пропонуємо ознайомитись із нашими першими рефлексіями про проєкт, почуті історії та подальші плани.

Ми запрошуємо вас також зголошуватись до участі у нашому проєкті і поділитись вашим досвідом і переживаннями. Пам'ятайте, що голос кожної людини важливий, і ми будемо щиро раді та вдячні почути ваш.

Якщо ви бажаєте записати інтерв'ю або дізнатись деталі цього проєкту, будь ласка, сконтракуйте із координаторкою проєкту Надією Уфимцевою: nadia.ufimtseva@gmail.com.

Інформація УЦВІГ

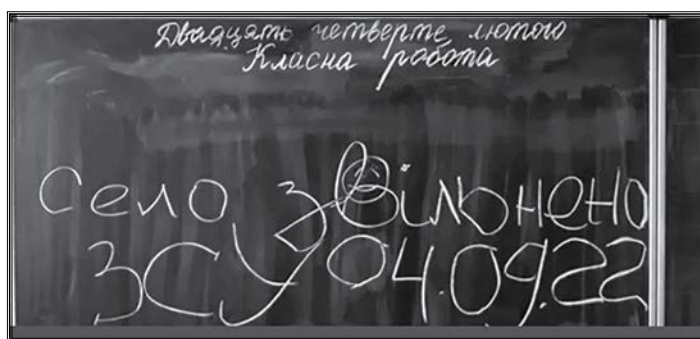

Фото: зі сторінки Головнокомандувача ЗС України

Зруйнована будівля школи, м. Харків, 2022

ПРОЄКТ «“ЗВІЛЬНЕНІ” ПРОТИ ВОЛІ»

ТАМ УСІ ЧЕКАЮТЬ ВИЗВОЛЕННЯ!

Скала-Подільська для наших сьогоднішніх співбесідниць не чужа: тут вони народилися, навчалися, зараз тут мешкає їхня мама. Тому, коли постало питання втечі з-під окупації, вибір впав на рідне селище. В перші дні по приїзді, а це було за тиждень до Великодня, дівчат не покидало відчуття, що вони приїхали до мами на гостини. Та гостини затягнулися на невизначений термін... Термін завдовжки у війну... Наша бесіда — з сестрами Надією та Романією Обихвост (дівоче прізвище), Надею та Ромочкою. До початку повномасштабної фази війни вони проживали в м. Нова Каховка Херсонської області, що нині окупована ворогом.

Про прихід росіян, про дні окупації, про плани на майбутнє ми розмовляли зі старшою із сестер Надією, виплітаючи маскувальні сітки у спортзалі школи.

— У Новій Каховці я жила з донькою-першокласницею. Працювала менеджером з оптового продажу на базі мінеральних добрив. Двадцять четвертого лютого ми прокинулися о п'ятій ранку від вибухів (плаче). Вони лунали на території військової частини неподалік мого місця роботи.

Це була паніка, стрес, шок! Незрозуміло, що робити, чи будуть стріляти далі, як будити доньку. Одразу ж зателефонувала сестрі. Ми вирішили вибиратися разом з її родиною: чоловіком, донькою та свекрухою, до нашої мами в Скалу. Але пального для машини не вистачало на таку далеку дорогу. Простоявши в черзі чотири години, чоловік сестри так і не заправився. Саме в цей час (всього через три години від початку повномасштабної війни) російські окупанти вже були у нас. Вони розставили свої блокпости і поїхали далі на північ. Було зрозуміло, що наші відступили перед в рази переважаючою силою противника. Вже пізніше, вибираючись з окупації, ми зустрічали знайомих поліцейських із нашого міста на блокпостах Миколаївщини.

Тиждень ми всі разом сиділи в бомбосховищі. А шосто-го березня, в неділю, у місті відбувся масовий мітинг проти російських окупантів. Це було щось неймовірне! Національну атрибутику неможливо було купити, то ми, щоб не йти голіруч, розмалювали альбомні аркуші у кольори українського прапора й вирушили на цей захід. Народу було дуже багато! Ми пройшли колонами центральними вулицями міста, потім підійшли до міської ради, там оточили окупантів, які у відповідь стріляли в повітря та кидали в натовп димові пашки. Це був мирний мітинг, але для нас дуже корисний. Ми викричали всі свої емоції: страх, нерозуміння, гордість. А які лиш сленги народжувалися в цей момент! «Йди домою, пока живою!», наприклад. Але, почувши свист куль, які пролітали просто над головами, люди розбіглися в укриття.

Згодом окупанти почали вишукувати атошників, активістів, аграріїв. Людей викрадали, змушували підприємців ділитися, співпрацювати з ними, інакше «ми націоналізуємо все ваше майно». В період комендантської години відловлювали хлопців й заставляли за містом копати шанці.

З восьмого березня ми почали виходити по пів дня на роботу. Ці години були нестерпними. Кожного ранку повз нашу базу проїжджали російські війська, прямуючи на територію військової частини, і звідти здійснювали обстріли. Вже потім з'ясувалося, що стріляли вони по навколишнім селам, стираючи їх з лиця землі.

Під час обстрілів ми були на роботі, та думки линули до рідних. Постійно зідзвонювалися з близькими, аби переконатися, що вони в безпеці. Згодом людей зі знищених сіл евакуйовували до нас у місто. Розміщували їх у бомбосхо-

вищі заводу Електронмаш. Ми зносили туди речі та їжу, бо ж вони тікали впрожні.

З продуктами було по-всякому: магазини відкривалися нерегулярно, деякі підприємці піднімали ціни, деякі передавали волонтерам свої товари безкоштовно. Гривні залишалися в обігу. Через місяць ціни зросли майже втричі. Дефіцитом стали звичайні дріжджі, вартість п'ятилітрової банки олії становила 650 грн, 800-грамова пачка цукру — 110 грн.

Ми чекали визволення з дня у день. Але, зрозумівши, що цього не станеться найближчим часом, почали планувати виїзд. Спочатку боялися за дітей. Звідусіль говорили, що небезпечно їхати через лінію фронту. Та успішний досвід моєї подруги, яка вибралася зі своїми двома дітьми за допомогою волонтерів, підштовхнув нас до виїзду. Її слова в слухавці надихнули: «Надя, ти собі не уявляєш, яке це щастя дістатися до наших. На першому українському блокпості солдати нам сказали скидати білі стрічки, бо тут "...вільна Україна, можете фотографувати, про все розмовляти, ви вдома!"».

«Я теж маю до кого виїхати, чого я тут сиджу?» — ятрила душу думка. І тоді ми наважилися.

Не спали перед виїздом дві доби, такою була напруга і переживання. Люди самоорганізувалися, формуючи колону. Дорога була важкою. Довелося їхати околичними дорогами, щоб оминати фронт. Ми навіть збилися з рахунку, скільки російських блокпостів подолали. При в'їзді в Миколаївську область чотири години чекали в черзі на понтонний міст. І от, нарешті, ми опинилися на території вільної України!

Окупанти мали дуже немічний і нещасний вигляд. Зовсім інша картина — наші! Мужні, красиві. На звернення: «Хлопці, тримайтеся, вистоїмо!» — впевнена відповідь: «Ми знаємо!». На radoщах ми вгощали їх печивом, солодощами, всім, що у нас було.

Ще коли перебували в окупації, нас дуже мучила совість, що не можемо долучитися до допомоги ЗСУ. Тому одразу по приїзді в Скалу-Подільську почали самотужки плести маскувальні сітки для військових цілей. Зараз об'єдналися з небайдужими і робимо це разом.

Ми на зв'язку зі знайомими, які залишилися в Новій Каховці. Там не стріляють, там не зруйнована інфраструктура, та всі там чекають визволення від російських окупантів.

Щодо наших власних планів, то я нічого не планую. Взагалі. Абсолютно. Зараз такий час, що планування — марна справа. Робимо те, що можемо і чекаємо нашої Перемоги.

17.05.2022

Інтерв'ю взяла Оксана Ундерко, проєкт «“Звільнені” проти волі», реалізований ГО «Фортеця Добродійності»

***

ОКУПАЦІЯ – ЦЕ НАЙСТРАШНІШЕ, ЩО МОЖЕ БУТИ

Вони щодня приходять до школи плести сітки. По-іншому просто не знають, як наблизити час визволення своєї малої батьківщини – Пологівського району Запорізької області. Дві сестри, Світлана та Ірина, вже понад місяць зі своїми доньками проживають у нашому селищі, а до того півтора місяця від початку повномасштабної фази російсько-української війни перебували в окупації. Вимушені переселенки розповіли нам свою історію, а ми пропонуємо її вам. З причин безпеки та на прохання наших респонденток ми не вказуємо прізвища, місце роботи однієї з сестер. Метою цієї статті є лише висвітлення реалій життя в окупації.

До війни Світлана та Ірина жили тихо й спокійно зі своїми родинами. Світлана працювала на одному з місцевих заводів інженером-технологом.

У ніч на 24 лютого Ірині зателефонувала сестра та повідомила, що почалася війна. Цю страшну звістку вона отримала від родичів із Вовчанська, що на Харківщині, бо ж у той час їх місто вже бомбили.

Далі – слово Ірині.

– Перші дні війни ми, як усі, спускались в підвали на сигнали тривоги й сподівались, що до нас окупанти не дійдуть. Та, захопивши Мелітополь і Токмак, 3 березня вони зайшли в Пологи. Обстріли були такими сильними, що центр міста знищили повністю. Ось тоді ми вже перебували в підвалах цілодобово, виходячи назовні по черзі лише для того, аби приготувати їжу. Користувалися газом бо, на відміну від електроенергії та зв'язку, він був постійно.

Згодом наш сховок здався нам ненадійним, і в перший день окупації ми під обстрілами перебігли в підвал багатоквартирного будинку. Там і перебували з багатьма іншими родинами до виїзду. Обігрівали та освітлювали підвал саморобними олійними каганцями. Холод був нестерпний. Діти спали в зимовому одязі та взутті (плаче), ще ми обгортали їх декількома ковдрами.

Три тижні магазини не працювали зовсім. Чоловіки ходили на пошуки продуктів, а магазини стояли розграбовані з вибитими дверима. Ми самі пекли хліб, бо газопостачання, повторюю, було постійно. Ми кожного дня чекали, що нас визволять. Сьогодні, завтра, визволять, визволять...

14 березня почались страшні обстріли. В цей день загинула наша 16-річна похресниця. Вісім наскрізних уламкових поранень нарахували на тілі дівчини. Її ще довели живу до лікарні, та врятувати не вдалося. 15 березня, саме на моє 45-річчя відбувся дуже швидкий похорон. Мама вбитої змогла придбати домовину. Оскільки у нас все близько (морг лікарні, церква та кладовище), вдалося організувати обряд поховання по-людськи, зі священником. В той самий день ховали ще двох рідних сестер, 32 і 35 років, які теж загинули напередодні від жахливих обстрілів.

Коли прийшли російські окупанти, то розставили повсюдно свої блокпости та почали все заміновувати. Районну поліклініку замінували, з райлікарні вигнали всіх наших лікарів, заявивши, що вони неправильно лікують. Виставили на двір пацієнтів, включно з лежачими. Далі завезли своїх лікарів та своїх поранених солдат, у тому числі кадірівців, яких вони лікують досі. У прийомному покої зараз сидить їхній медик.

На початку квітня окупанти оголосили, що з 10 квітня район буде закритий на в'їзд та виїзд. Тоді ми вирішили вибиратися. З 5–6 квітня почалися довжелезні черги на ви-

їзд. Люди на свій страх та ризик почали самотужки виїжджати на неокуповану територію. Біля одного з магазинів Пологів формувалися автоколонни, тому туди й сходилися люди, які покидали рідні домівки. Під час евакуації були випадки, коли окупанти, задля забави, розстрілювали окремі машини в колонах.

Загалом ми проїхали дев'ять блокпостів окупантів. На кожному з них відбувався огляд. Жінок та дітей в основному не чіпали, а навпаки вдавали штучну любов'язність. Чоловіків же роздягали, оглядали татуювання, особливо ретельно шукали можливі синці на плечі від автомата. Були такі випадки, що на останньому ворожому блокпості окупанти бажали щасливої дороги, а далі розстрілювали машину, що від'їжджала. Про емоції людей, які виривалися з пекла і добиралися нарешті до наших, неможливо розповісти. Це неймовірне щастя, це сльози, це полегшення, це біль.

Прибули ми в Скалу-Подільську до родичів. Вони радо нас прийняли. Тут добре, люди привітні, але ми хочемо додому. Рідна домівка нам сниться постійно. І хоч там все знищено, а під час визволення можливі ще руйнування, та ми все відбудуємо, аби лиш якнайшвидше повернутися.

Коли ми виїжджали, то залишили все, вибиралися з маленьким рюкзаком, бо окупанти повертали тих людей, які виходили з великою кількістю речей. Наша версія була така: ми їдемо на консультацію до лікаря в Запоріжжя, адже наша лікарня не приймає мешканців району. І це спрацювало.

Зараз там залишилися в основному пенсіонери. Всі родини, які мають дітей, виїхали. До прикладу: у п'ятиповерховому будинку з 74 квартир залишилося 2–3 заселені квартири. Зі слів знайомих, що живуть в окупації, знаю про масові мародерства. Окупанти заселяють квартири тих, хто виїхав. Вибирають будинки, які візуально більш багаті, підганяють камази, урала і звідти вивозять все: від одягу і до побутової техніки.

До початку повномасштабної війни ми навіть не припускали, що таке можна чекати від Росії... Маємо там родичів. Та зараз не спілкуємося з ними.

19.05.2022

Інтерв'ю взяла Оксана Ундерко, проєкт «*«Звільнені» проти волі»*, реалізований ГО *«Фортеця Добродійності»*

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

9 ГРУДНЯ – Міжнародний день пам'яті жертв злочинів геноциду, вшанування їхньої людської гідності й запобігання цим злочинам

Чому геноциди стали можливими у XXI столітті та як Росія відповідатиме за свої злочини в Україні: говоримо з кандидатом історичних наук, керівником Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолієм Подольським.

Чому люди ще досі вчиняють геноцид

Ірина Сампан: За 100 останніх років я нарахувала 11 геноцидів. І мені здається, що я не про всі знаю. За останні 20 років – 4 геноциди. На вашу думку, чому це відбувається у XXI столітті?

Анатолій Подольський: Трагедія полягає в тому, що після прийняття Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенція) вбивство людей не припинялося. Тут важливою є юридична точка зору: не кожне вбивство групи людей вважається геноцидом і підпадає під визначення воєнних злочинів.

А як історик я можу сказати про історичний контекст. Коли 75 років тому прийняли Конвенцію, то людство взяло мало уроків з Другої світової війни. Тому що ще в минулому столітті, після 1948 року, було багато злочинів: і Китай Мао Цзедуна, і злочини Пола Пота в Камбоджі, і Судан, і Руанда. Це і російські злочини в Чечні, Сирії, Грузії. Також скоро буде 10 років, як вони напали на нашу країну, і майже два роки повномасштабного вторгнення, під час якого росіяни вбивають цивільних людей.

Це каже нам сумну річ: людство не бере уроків з історії. Нас хвилює правда, нас хвилює, щоб сучасну РФ покарали за те, що вона рибила на наших теренах.

Масове поховання в Ізюмі. Автор фото невідомий

Підсудні на Нюрнберзькому трибуналі. Фото з відкритих джерел

Речі загинувших під час геноциду в Руанді. Фото: Associated Press

«Путінський режим – спадкоємець сталінських злочинів»

Анатолій Подольський: Непокарання комуністичного режиму призвело до того, що на нас сьогодні напала Росія, яка є спадкоємицею сталінських злочинів.

Путінський режим абсолютно є спадкоємцем сталінських і, певною мірою, нацистських злочинів.

Французький філософ Ален Безансон писав, що Нюрнберзький процес відбувся над нацизмом, тобто було засудження цієї ідеології й практики. Але він не відбувся над ГУЛАГом, над сталінським режимом. Саме те, що тоді не відбулося, дало можливість продовжувати злочини комуністів у світі. І у 1991 році, коли розпалася злочинна «Радянська імперія», сучасна Росія не просила вибачення, не покаялася за комуністичні злочини. Вони навіть не вміють це робити.

Німці ж після Другої світової війни впоралися з пам'яттю про неї, вони визнали. Сьогоднішня Німеччина чи не найбільше робить для вшанування пам'яті жертв Другої світової. Але я не вірю, що сучасна РФ перепрощить і покається за злочин, які вона наробила в Україні й не тільки.

На мій погляд, сучасна Російська Федерація — злочинна держава. Там злочинний режим і злочинне суспільство. Тому що навіть німецьке суспільство в роки націонал-соціалізму виходило на спротив гітлерівському режиму. Люди спалювали себе в центрі Берліна, кричали, що це буде ганьба дітям і внукам на 100 років. У сучасній Росії ми цього і близько не бачимо. Тобто суспільство поділяє відповідальність разом з державним апаратом і путінським режимом. Поділяє за напад на нас, за агресію і за ознаки геноциду, які вони вчинили.

Для мене джерела цієї агресії очевидні — це непокарання комуністичного режиму. І сьогодні сучасна Україна продемонструвала: голод визнають геноцидом, депортацію кримських татар визнають геноцидом. І це правильно, тому що у Сталіна на меті було знищити українську й кримськотатарську ідентичність. Так само й у Путіна, адже його мета — щоб України не було на мапі, щоб була знищена українська суб'єктність, державність, ідентичність. Але йому це, очевидно, не вдасться.

Чому світова спільнота така неоперативна й нечутлива до питання геноциду в Україні зараз

Анатолій Подольський: По-перше, політичні лідери сильних країн — слабкі.

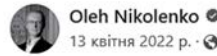
Американський політолог японського походження Френсіс Фукуяма ще 20 років тому, в кінці ХХ століття, писав, що прихід слабких політичних лідерів до влади у сильних країнах — це тривожний дзвіночок. Це величезний виклик, це сприяє тому, що зло підіймає голову як диктаторські режими Росії, Ірану, Китаю, Північної Кореї тощо.

Політичним лідерам сильних країн не вистачає тієї політичної сили волі, яка була у їхніх попередників.

По-друге, це ставлення до Росії як спадкоємниці СРСР. А СРСР — переможець Гітлера, і тому не можна Росію чіпати. Європейська спільнота ніяк не може позбавитися цього. І позбавляється через кров і жертви громадян України.

Френсіс Фукуяма, професор Стенфордського університету, США

Oleh Nikolenko

13 квітня 2022 р.

ЗМІ: «Макрон: дії Росії — не «геноцид», росіяни та українці — «брати»

Небажання президента Франції Еммануеля Макрона визнати геноцид українців після усіх відвертих заяв російського керівництва та злочинних дій російських військових розчаровує.

Україна та Росія історично близькі з об'єктивних причин, але міф про два братських народи Росії та України почав руйнуватися після окупації Криму та агресії на Донбасі в 2014 році. Тоді російські «брати» нібито прийшли захищати російськомовне населення. Але за вісім років вбили 14 тис. українців.

Цей міф остаточно зруйнувався, коли перші російські ракети полетіли на українські міста в лютому.

«Братній» народ не вбиває дітей, не розстрілює цивільних, не ґвалтує жінок, не калічить літніх людей та не знищує будинки іншого «братнього» народу. До звірст проти беззахисних людей не вдаються навіть найзапекліші вороги.

Наразі немає ані моральних, ні реальних підстав вести розмови про «братні» зв'язки російського та українського народів.

184

16 коментарів 84 поширення

Росія 2014 року, а особливо 24 лютого 2022 року, остаточно втратила моральне право відзначати перемогу у Другій світовій війні. РФ отруїла пам'ять про Другу світову війну брехнею. І сьогоднішня Росія — це країна-агресор, загарбник і окупант. Точно така ж, як гітлерівська Німеччина 80 років тому.

9 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Відповідно до Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», ухваленого 28 листопада 2006 року, голод 1932–1933 років є актом геноциду українського народу, а його «публічне заперечення... визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним».

Верховна Рада 22 листопада 2023 року ухвалила заяву у зв'язку з 90-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні та знову закликала міжнародні організації та парламенти держав світу визнати його геноцидом українського народу.

Станом на червень 2023 року Голодомор офіційно визнали геноцидом українського народу 32 країни світу, Європейський парламент, уряд частково визнаної Чеченської республіки Ічкерія та шість церков.

Джерело: Громадське Радіо

9 грудня
Міжнародний день пам'яті
жертв злочинів геноциду

ПОЛЕМІКА

ДО 90-ї РІЧНИЦІ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРІВ В УКРАЇНІ

Інтерв'ю Анатолія Подольського на ТРК «Київ»

25 листопада 2023 р., день, коли вся країна відзначала 90-ті роковини вшанування пам'яті жертв голодоморів в Україні, з інтерв'ю на ТРК «Київ», присвяченому цим найтрагічнішим подіям минулого століття в сучасній історії України, виступив керівник УЦВІГ, кандидат історичних наук Анатолій Подольський.

Під час інтерв'ю історик розповів про важливість вшанування пам'яті жертв Голодомору як частини української національної, культурної та політичної ідентичності, особливо сьогодні, під час російської агресії та війни проти України. Така пам'ять допоможе нам тепер вистояти і перемогти ворога. А. Подольський наголосив, що сучасний злочинний російський політичний режим є продовженням сталінської політики ненависті до України та українців. Саме в часи суверенності України сформувалась правдива політика і культура пам'яті про людей, які загинули в роки Голодомору. Саме така пам'ять повертає жертвам гідність і допомагає українському суспільству сьогодні поважати і співчувати тим, хто в ті роки протистояв комуністичним злочинам, і сьогодні подолати

Інтерв'ю Анатолія Подольського для ТРК «Київ» щодо 90-ї річниці вшанування пам'яті жертв голодоморів

Ukrainian Center for Holocaust Studies Підписатися 127 користувачів

того самого ворога. Також А. Подольський під час свого виступу на телеканалі провів історичні паралелі між злочинами комунізму, нацизму, расизму. Тоталітарні ідеології завжди були і залишаються найбільшою загрозою людству.

Інформація УЦВІГ

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього

Міждисциплінарний підхід до освіти про Голокост, права людини та міжкультурної освіти

TOLI
The Olga Lengyel Institute for
Holocaust Studies and Human Rights

Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього. Міждисциплінарний підхід до освіти про Голокост, права людини та міжкультурної освіти / Оана Нестіан-Санду ; пер. з англ. Катерина Малишевська. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 100 с.

Ми раді повідомити про новий етап у вже майже п'ятирічній співпраці між УЦВІГ та Інститутом вивчення Голокосту і прав людини ім. Ольги Ленгель. Цього року вийшла друком українська версія методичних рекомендацій «Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього» авторства Оани Нестіан-Санду.

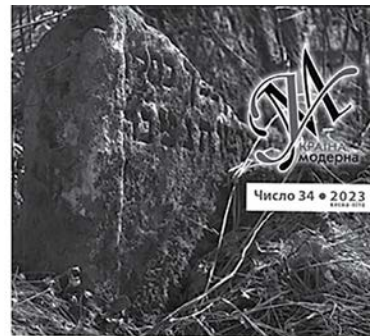
Тепер більше ніж сотня українських випускників нашого спільного семінару-школи, а також усі інші зацікавлені освітяни зможуть ознайомитися з ключовими методичними принципами роботи Інституту, отримають збірник готових занять для різновікової аудиторії. Міждисциплінарний підхід, запропонований у цьому посібнику, поєднує підходи та методи навчання про історію Голокосту, права людини та міжкультурної освіти з метою допомогти учням дізнатися про минуле, зрозуміти, як минуле пов'язане зі сьогоденням, і сприяти розвитку демократичних і багатокультурних суспільств, у яких кожна людина може жити з гідністю.

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Спеціальне число часопису «Україна Модерна»: «Голокост в Україні: як (не)пишуть історію злочину».

Цієї осені побачило світ нове число «Україна Модерної», присвячене сучасним дослідженням з історії Голокосту на теренах України, роздумам про концептуальні підходи до теми, про поточні історіографічні тенденції у сфері студій Голокосту в Україні та сучасну політику вшанування пам'яті його жертв. Крім академічних статей у цьому числі представлений Форум – дискусії з цієї проблематики відомих українських та зарубіжних істориків.

Із передмови авторів-упорядників часопису: «Ідея цього числа “Україна Модерної” виникла до початку широкомасштабної війни Росії проти України, але сам номер виходить після першого її року. Більшість текстів також писалися ще в період до 24 лютого 2022 р. За цей час, після трагедій Бучі та Нової Каховки, дослідження геноцидів в Україні перестало бути суто академічним заняттям. Відповідно історія Голокосту на українських землях набирає нового звучання. Вивчення Голокосту дає ключ для кращого розуміння того, що робиться чи може статися з нами. Це особливо важливо у випадку України, яка посідає важливе

**ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ:
як (не)пишуть історію злочину**

**THE HOLOCAUST IN UKRAINE:
How the History of a Crime is (Not) Written**

місце в історії Голокосту і в якій геноцид повернувся разом з сучасною війною». Журнал можна замовити на новій платформі Університету Торонто: <https://www.utpjournals.press/toc/ukrainamoderna/current>

ВИДАННЯ ПРОЄКТУ «МЕРЕЖА ПАМ'ЯТІ»

Голоби й Мельниця: життя та загибель єврейських громад / Петро Долганов. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 138 с.

Представляємо перше історичне видання з нової серії історичних есе проєкту «Мережа пам'яті». Ці есе будуть продовженням традиції, започаткованої у проєкті «Захистимо пам'ять». У цьому виданні досліджено історію Голокосту в двох населених пунктах колишнього Голобського району Волинської області – селищі міського типу Голоби і селі Мельниця. Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів та усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України.

Всього у серії заплановано дев'ять видань, з якими буде поступово знайомити читачів.

Острожець: життя та загибель єврейської громади / Петро Долганов. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 90 с.

У цьому виданні досліджено історію єврейської громади та Голокосту в селі Острожець, що нині належить до Дубенського району Рівненської області. Висвітлено історію життя єврейських мешканців від ранньомодерного періоду, вбивство євреїв регіону під час німецької окупації та вшанування пам'яті жертв Голокосту після війни.

Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів та усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України.

Коли залишається лише пам'ять. Життя та загибель єврейської громади Дружківки / Наталія Дерев'яно. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 144 с.

У виданні досліджено майже півстолітню історію єврейської громади Дружківки — мультикультурного й багатонаціонального міста на півночі Донецької області України. Висвітлено історію вшанування пам'яті жертв Голокосту в Дружківці після війни. Наведено унікальні фото, мапу, а також спогади про батька місцевого журналіста Євгена Борисовича Фіалка, написані спеціально для проєкту «Мережа пам'яті» у 2022 році. Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів та усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України.

IN MEMORIAM

ЛЮДМИЛА ДУХ (1960–2023)

Велика втрата для педагогічної спільноти України. Людмила Дух своє життя віддала служінню українській освіті. Багато років працювала у Харківському обласному інституті підвищення кваліфікації вчителів. Близько 15 років співпрацювала з Українським центром вивчення історії Голокосту, була професійною, щирою та шляхетною людиною. Ми багато навчилися від неї. Благословенна пам'ять пані Людмили.

«Є такі люди, які своєю несамовитою працею стають частиною історії. Саме такою була моя мама. Жіночна, розумна, вродлива, сучасна... епітетів не вистачить, щоб описати велич цієї жінки. Жінки, яка виховала двох синів, розумних, сильних, вольових, успішних. Жінки, яка більше ніж 40 років була ідеальною дружиною військового. І за всіх цих чеснот, її кар'єра заслуговує великої шани, бо плід її праці є в кожному куточку України. А саме в підручниках з історії. Так! Вона була автором багатьох підручників, в які вона вклала багатолітню працю. Саме за ними наша молодь вчить історію своїх пращурів. Декілька разів я чула, як вона вела урок дітям. Так захопливо було слухати. Але,

на жаль... було. Ви пішли так рано! Я ще стільки всього не встигла у Вас навчитися. Але я вдячна! Вдячна за Вашу терпимість. За Вашу підтримку, за Ваш приклад... приклад того, якою має бути справжня жінка. Нам Вас дуже не вистачає. Ви були, є і назавжди будете для мене мамою! Спочивайте з миром, мамо!».

Сторінка у фейсбук Daniela Sake

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. XVII щорічний круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: досвід сучасної війни проти України».
2. Нові видання Центру.
3. Новини бібліотеки Центру.
4. Методичні розробки.
5. Оголошення.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова